

Paleolit i mezolit

BOLESŁAW GINTER

BADANIA SCHYLKOWOPALEOLITYCZNYCH I MEZOLITYCZNYCH
OSAD WYDMOWYCH W MIEJSCOWOŚCIACH DĄBRÓWKA, POW.
WŁOSZCZOWA, I KOZŁÓW, POW. JĘDRZEJÓW

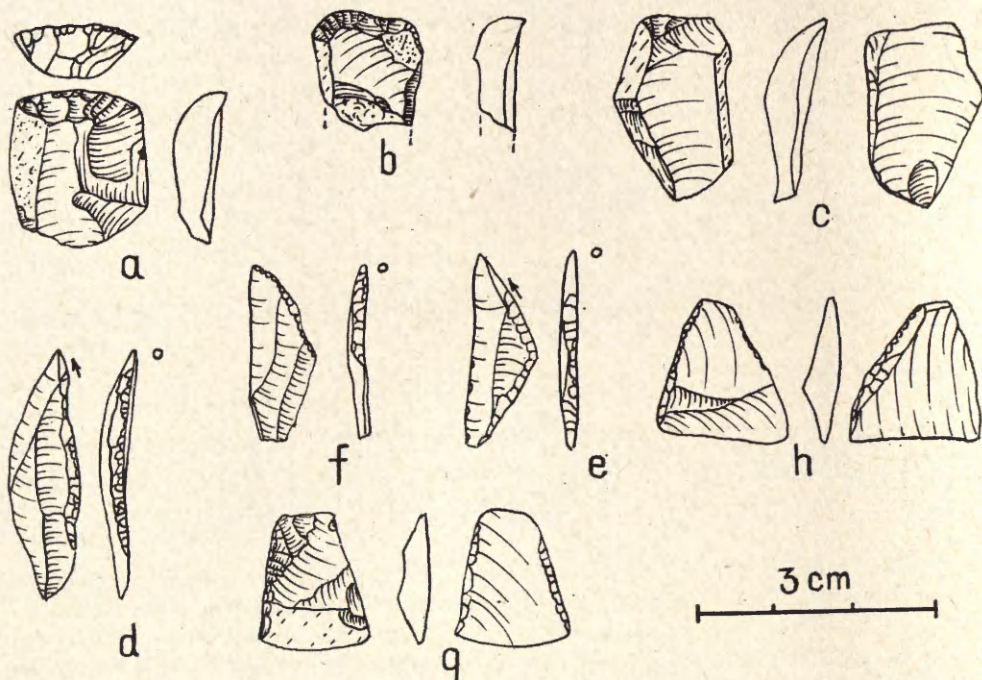
W 1969 roku w czasie terenowych badań poszukiwawczych prowadzonych na terenie powiatu włoszczowskiego przez Pracownię Archeologiczną P.P. PKZ Oddział w Krakowie odkryto serię stanowisk wydmych w miejscowościach Dąbrówka, pow. Włoszczowa, i Kozłów, pow. Jędrzejów. W badaniach tych brał również udział autor niniejszego sprawozdania, który następnie w roku 1970 przeprowadził na niektórych z odkrytych stanowisk badania wykopaliskowe. Prowadzone były one z ramienia Uniwersytetu Jagiellońskiego oraz Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Kielcach, a brali w nich udział studenci archeologii Polski U.J.

Stanowiska, na których przeprowadzono badania wykopaliskowe, zalegały we wschodniej i południowo-wschodniej części dużego kompleksu wydmych, rozciągającego się na zachodnim przedpolu Pasma Małogosko-Przedborskiego, między wsiami Dąbrówka i Kozłów. Kompleks wydmy składa się z szeregu łańcuchów wydmych biegnących z pn. zachodu na pd. wschód, między którymi znajdują się spore obniżenia częściowo zatorfione, okresowo wypełnione wodą. Wszystkie stanowiska dotąd rozkopane położone są na stokach wydmy bliżej ich kulminacji, wobec czego nie udało się na razie uzyskać kontaktu zatorfionych obniżzeń z terenami występowania materiałów archeologicznych. Poszczególne stanowiska, na których usytuowano kolejne wykopy, oddalone są od siebie o ponad 100 metrów, z wyjątkiem stanowiska w Kozłowie, którego odległość od pozostałych wynosi około kilometra.

DĄBRÓWKA, POW. WŁOSZCZOWA

Stanowisko 1 i 2

Obydwa stanowiska położone są na wschodnim stoku najbardziej na wschód wysuniętego łańcucha wydmy. Materiały archeologiczne zalegają wyłącznie w warstwie współcześnie nawianego piasku, częściowo na jego powierzchni. Piasek ten graniczy bezpośrednio z poziomem glejowym gleby typu bielcowego, pozbawionej zarówno poziomu eluwialnego, jak i iluwialnego. Wykopy założone na obu stanowiskach liczą po około 6 arów. Rozkopane stanowiska zawierają materiały w układzie bezkrzemienicowym, na ogół mocno rozproszone. Być może w wypadku jednej

Ryc. 1. Dąbrówka, pow. Włoszczowa. a-c — Stan. 1; d-h — stan. 2:

a-c — drapacze; d — tylczak typu Stawinoga; e — trójkąt; f — półtylczak typu Komornica; g-h — trapezy

części wykopu na stanowisku 1 pierwotnie zabytki tworzyły dość rozległą, ubogą pod względem ilości wyrobów krzemienię.

Na stanowisku 1, wykop IV/70, odsłonięto dwa rejony występowania zabytków. Pierwszy, zachodni, nieco bardziej zwarty, zajmujący powierzchnię około dwóch arów, zawierał prawie 350 wyrobów, w tym ponad 20 narzędzi i rdzeni. Wśród narzędzi najliczniejszą grupę tworzyły krótkie drapacze wykonane na kurtzowanych wiórach w ilości kilku okazów (ryc. 1 a-c). Brak form bardziej charakterystycznych uniemożliwia ich dokładniejszą interpretację chronologiczną i kulturową. Należy je zaliczyć zapewne do jednego z przemysłów późnej fazy schyłkowego paleolitu lub starszej fazy mezolitu. Drugi rejon występowania zabytków, o powierzchni około 2,5 ara, liczy ponad 380 wyrobów, w tym ponad 30 narzędzi. Rdzenie nie występują w tym inwentarzu. Wśród narzędzi przeważają zbrojniki i ich fragmenty, głównie trójkąty i tylczaki, występują również pojedyncze trapezy. Zbrojnikom towarzyszy kilka rylcówców. Inne narzędzia to nieliczne skrobacze, drapacze i pazury oraz wióry i odłupki retuszowane. Inwentarz nawiązuje do cyklu kcmornickiego. Pojedynczym okazem, który należałoby zaliczyć do neolitu, jest regularny grocik sercowaty, retuszowany płasko przykrawędnie i częściowo powierzchniowo.

Stanowisko 2 położone jest na pd. wschód od poprzedniego. W wykopie III/70 znaleziono ponad tysiąc wyrobów krzemienianych, zalegających w rozproszeniu na powierzchni prawie sześciu arów. Są to wyroby niemal wyłącznie mezolityczne. Obok kilku rdzeni, przeważnie wiórowych jednopiętowych i ze zmienioną

orientacją, wyróżniono około 80 narzędzi i ich fragmentów. Podobnie jak na innych stanowiskach przeważają zbrojniki. Reprezentowane są typowe zbrojniki kultury komornickiej (cyklu narwiańskiego) w postaci pojedynczych tylczaków typu Stawinoga (ryc. 1 d), półtylczaków typu Komornica (ryc. 1 f) i smukłych, równoramiennych, mocno rozwartokątnych trójkątów (ryc. 1 e). Mają one doskonałe analogie w zespołach cyklu narwiańskiego, m. in. w Wieliszewie, pow. Nowy Dwór, wykop XII¹. Wystąpiły również zbrojniki nawiązujące do inwentarzy kultury janisławickiej (cykl wiślański) w postaci fragmentu zbrojnika typu Wieliszew i smukłego trójkąta.

Elementem datującym są trapezy, wysokie i średniowysokie, retuszowane na stronę górną, dolną lub zwrotnie (ryc. 1 g,h). Datują one inwentarz, lub jego część, na starszą fazę okresu atlantyckiego. Z innych narzędzi wystąpiły nieliczne skrobacze, drapacze i pazury, a także odłupki i wióry retuszowane. Od przytoczonego inwentarza odbiega fragment liściaka z retuszem przykrawędnym i śladem retuszu powierzchniowego na dolnej stronie trzonka. Zapewne należy go zaliczyć do cyklu mazowszańskiego.

Stanowisko 3

Położone jest na wschodnim skraju kompleksu wydmy, na południowo-wschodnim stoku jednej z nich, dużej, rozwianej współcześnie w sporej partii. W miejscu występowania materiału krzemienego na powierzchni założono 2-arowy wykop I/70. Tylko na niewielkiej jego części w partii zalegającej najbliższej kulminacji wydmy, stwierdzono pierwotny układ poziomów glebowych. Pod warstwą współcześnie nawianego piasku zalegała warstwa próchnicy, niżej gruby poziom bielicowy i pełna seria iluwium z mocno rozbudowanym poziomem rudawca.

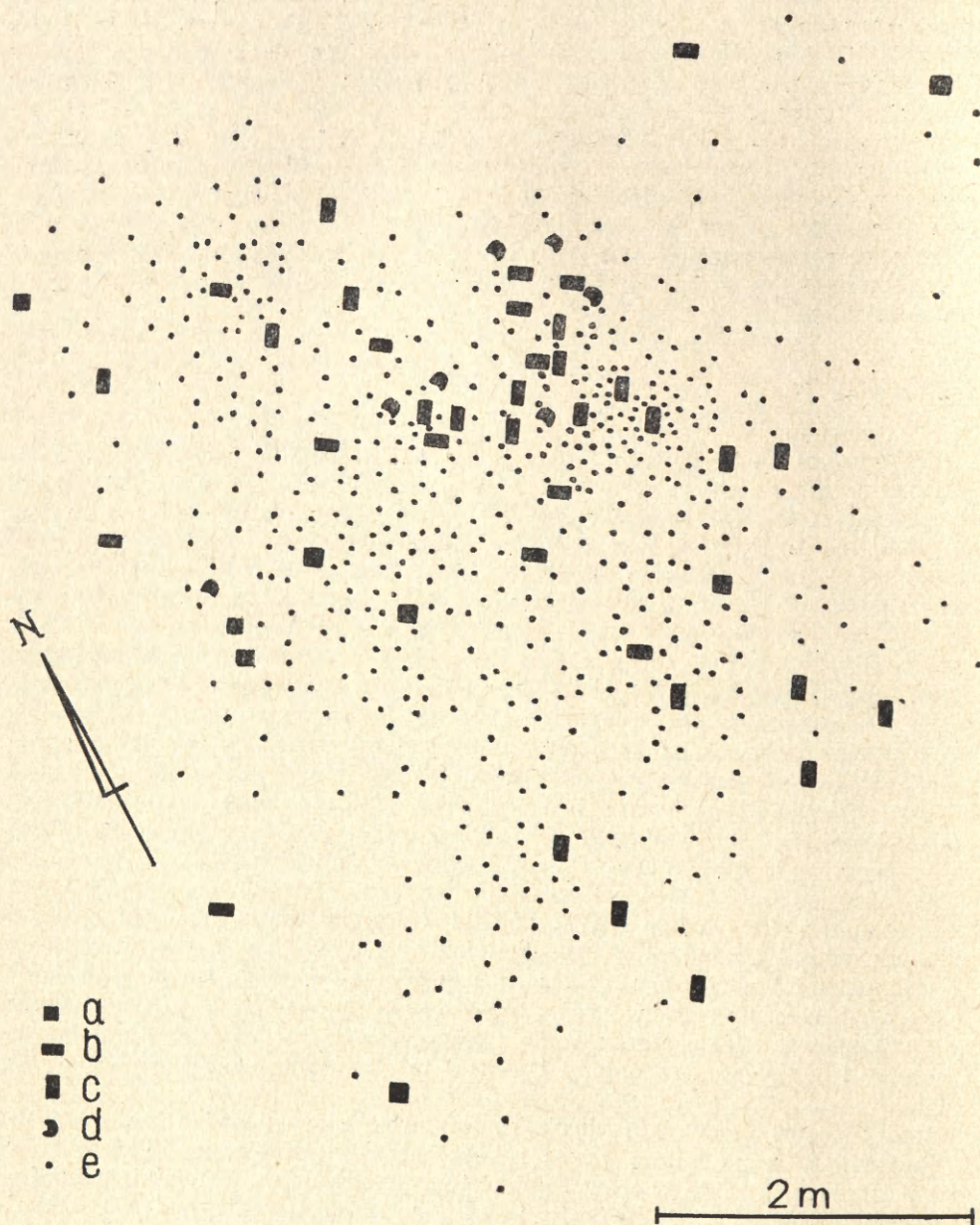
W pobliżu kulminacji wydmy zalegała zwarta krzemienica o średnicy kilku metrów, zawierająca kilkaset wyrobów krzemienych, skupionych w warstwie bielicowej i w górnych poziomach iluwialnych gleby typu bielicowego (ryc. 2). Dalsze kilkaset wyrobów wystąpiło w rozproszeniu na stoku wydmy, we współcześnie nawianym piasku zalegającym w tej części wykopu bezpośrednio nad poziomem glejowym. Niewielka część materiału krzemienego znajdowała się bezpośrednio na powierzchni deflacyjnej. Prawie wszystkie wyroby, nie licząc dwóch lub trzech okazów, pochodzą z uszkodzonej eolicznie części krzemienicy.

Ogółem w wykopie odkryto ponad 1000 wyrobów krzemienych, wśród których rdzenie stanowią 1,1%, wióry 16,7%, odłupki 70,6%, narzędzia 7,9%, zaś odpadki formowania rdzeni i odpadki z produkcji narzędzi 3,7%. Połowę rdzeni stanowią okazy jednopiętowe wiórowe, regularne, z negatywami wąskich, smukłych wiórów na odłupniach (ryc. 3 a), połowę zaś rdzenie ze zmianą orientacji wiórowo-odłupkowe i odłupkowe, zwykle mocno wykorzystane. Częste jest występowanie składek wiórów i odłupków z rdzeniami i wiórów między sobą, a także wiórów z narzędziami.

Wśród narzędzi przeważają zbrojniki, stanowiąc nieco ponad połowę wszystkich narzędzi. Znacznie mniej liczne są skrobacze wielorakie, po kilka okazów rylców i drapaczy, a także wiórów i odłupków retuszowanych. Zbrojniki są bardzo zróżnicowane typologicznie. Trójkąty przeważają zdecydowanie nad wszystkimi innymi grupami zbrojników. Są to najczęściej trójkąty smukłe i bardzo smukłe,

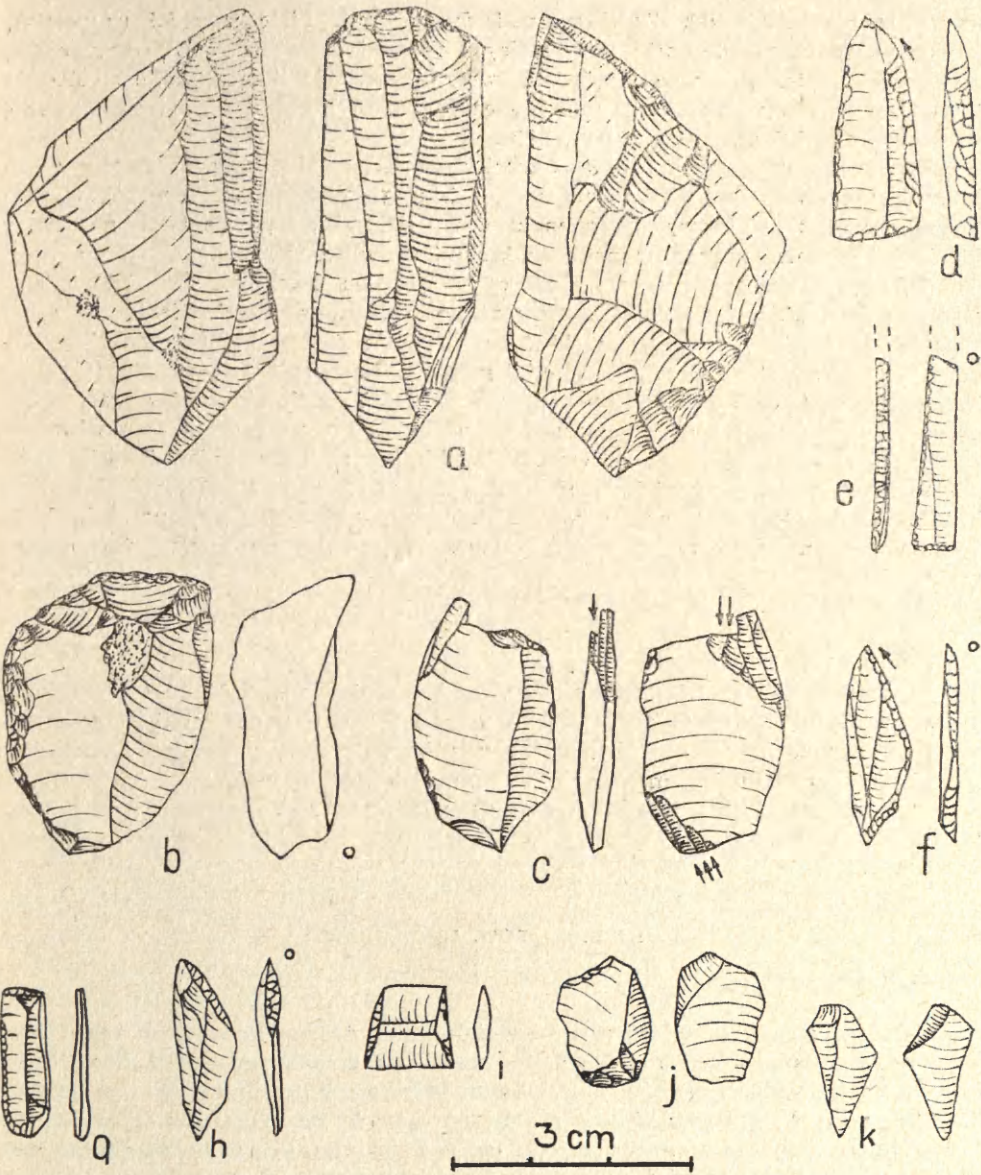
¹ H. Więckowska, *Zagadnienie zróżnicowań kulturowych w mezolicie Polski*, „Światowit”, R. 30: 1969, tabl. II: 5, 14, 18.

rozwartokątne, często z wierzchołkami retuszowanymi na drugiej krawędzi (ryc. 3 e). Mniej liczne są trójkąty krępe i smukławe, również z reguły rozwartokątne (ryc. 3 f). Z innych zbrojników należy wymienić kilka półtylczaków typu Janisławice (zbroj-

Ryc. 2. Dąbrówka, pow. Włoszczowa, stan. 3. Rozmieszczenie wyrobów na terenie krzemienicy:

a — rdzeń; b — zbrojnik; c — inne narzędzie; d — rylcowiec; e — wiór, odłupek, odpadek

Ryc. 3. Dąbrówka, pow. Włoszczowa, stan. 3:

a — rdzeń jednopiętowy; b — drapacz; c — ryliec podwójny; d — półtylczak typu Janisławice;
 e-f — trójkąty; g — zbrojnik z łuską podstawą; h — półtylczak typu Komornica; i — trapez;
 j-k — rylcowce

niki typu Wieliszew — ryc. 3 d), kilka trapezów (ryc. 3 i) i pojedyncze zbrojniki z retuszowaną podstawą (ryc. 3 g) oraz półtylczak typu Komornica (ryc. 3 h).

Poza zbrojnikami najliczniej wystąpiły skrobacze wielorakie różnych typów, prawie trzykrotnie liczniejsze niż drapacze. Te ostatnie zarówno wiórowe jak i odłupkowe (ryc. 3 b). Interesujące jest odkrycie stosunkowo dość licznej serii rylców

(ryc. 3 c) przeważających ilościowo nad drapaczami. Listę narzędzi uzupełniają pojedyncze pazury, obłęczniki, oraz wióry i odłupki retuszowane na stronę górną, dolną i zwrotnie. Rylcowce i rylczaki tworzą kategorię liczącą około 20 okazów. Wśród rylcowców wystąpiły w mniej więcej równej liczbie rylcowce podstawowe, wierzchołkowe i Krukowskiego (ryc. 3 j,k).

Surowcem jest w ogromnej większości krzemień czekoladowy, narzutowy z północnego obrzeżenia Gór Świętokrzyskich, z którego wykonano 85% wyrobów. Występuje również narzutowy krzemień kredowy bałtycki, zapewne także narzutowy jurajski i w pojedynczych wypadkach krzemień świeciechowski.

Odkryty inwentarz nosi wszelkie cechy zespołu zwartego. Świadczą o tym zarówno dane planigraficzne, jak też możliwość dopasowania do siebie około 10% wszystkich wyrobów tworzących składanki, a także daleko idąca zgodność surowcowa. Również pod względem techniki i morfologii inwentarz tworzy jedną całość. Typologicznie natomiast poszczególne grupy narzędzi różnią się między sobą, można przy tym wyróżnić zasadniczo elementy dwóch kultur, znanych ze stanowisk mezolitycznych występujących na terenie Polski. Są to kultura janisławicka (cykl wiślański) i kultura chojnicko-pieńkowska. Zapewne zespół z Dąbrówki stanowi krzyżówkę typologiczną tych dwóch kultur. Na podstawie występowania kilku trapezów można datować omawiany zespół najpewniej na starszą fazę okresu atlantyckiego.

Stanowisko 4

W odległości kilkudziesięciu metrów na południowy wschód od stanowiska 1, w szerokiej misie deflacyjnej założono wykop II/70, o powierzchni około trzech arów. Wyłącznie na złożu wtórnym, we współcześnie nawianym piasku znaleziono ponad 200 wyrobów krzemieniowych, w tym dwa rdzenie wiórowe, jednopiętowe, trapez i dwa fragmenty trapezów, dwa drapacze, skrobacz, obłęcznik i parę fragmentów narzędzi. Surowcem jest w ogromnej większości krzemień narzutowy czekoladowy.

KOZŁÓW, POW. JĘDRZEJÓW

Stanowisko 4

Położone jest w południowo-wschodniej części dużego kompleksu wydmowego i zalega na niezbyt wysokiej wydmie, częściowo zniszczonej przez polną drogę. Powierzchnia wydmy również jest zniszczona przez prowadzoną na tym miejscu uprawę roli. W obrywie drogi znaleziono ponad 1000 wyrobów krzemieniowych i w miejscu przylegającym do rejonu najgłębszego występowania zabytków założono wykop o powierzchni jednego ara. Kolejność poziomów glebowych tworzących górną partię wydmy przedstawia się następująco: współczesna próchnica, bielica właściwa, iluwium silne i słabe bez poziomu rudawcowego oraz gleje.

W wykopie stwierdzono wystąpienie krzemienicy, częściowo uszkodzonej, o średnicy kilku metrów. W obrębie krzemienicy skupione były prawie wszystkie wyroby krzemienne pochodzące z wykopu. Poza krzemienicą stwierdzono obecność tylko pojedynczych okazów, zalegających zarówno w warstwie iluwialnej, jak też i w bielicy oraz współczesnej próchnicy.

Na inwentarz wykopu składa się ponad 2600 zabytków, wykonanych z różnych rodzajów krzemienia i kwarcytu. W inwentarzu schyłkowopaleolitycznym przeważa krzemień kredowy bałtycki, występujący w stosunkowo dużych koncentracjach;

natomiast dla inwentarza mezolitycznego najbardziej charakterystyczny jest krzemień czekoladowy narzutowy, a także krzemień kredowy bałtycki oraz narzutowy jurajski krzemień i krzemieniak.

Inwentarz schyłkowopaleolityczny jest bardzo ubogi. Składają się nań: kilkanaście narzędzi i ich fragmentów oraz nieliczne wióry z rdzeni dwupiętowych i być może również pewna część wiórów z rdzeni jednopiętowych. Przeważają drapacze różnych proporcji — od smukłych do krótkich — wykonywane na wiórach i odłupkach, w tym również formy o retuszowanych bokach (ryc. 4a). Prócz drapaczy występują również wióry retuszowane na jednej lub dwóch krawędziach bocznych (ryc. 4e) i smukłe półtylczaki na takich wiórach. Znaleziono również dwa niewielkie półtylczaki: jeden z półtylcem ścinającym partię piętową wióra, drugi podwójny (ryc. 4b).

Inwentarz ten, stanowiący część większego zespołu, którego reszta uległa zniszczeniu, posiada swoje najbliższe odpowiedniki w przemysłach kręgu epimadleńskiego, występujących na terenie Europy środkowej, m. in. w grupie ostromierzyczej na terenie Czech². Również nieco wcześniejsze przemysły końcowomadleńskie mogą dostarczyć pewnych analogii do naszego inwentarza. Takim przemysłem może być zespół z Rydna II/59³.

Materiały mezolityczne są znacznie liczniejsze. Można wśród nich wyróżnić zarówno rdzenie, jak i narzędzia, a także wióry i odłupki. Rdzenie, w liczbie około 20 okazów, reprezentują szereg odmian. Przeważają rdzenie wiórowe, najczęściej jednopiętowe różnych proporcji, w większości wypadków z pełną lub mocno zaawansowaną zaprawą (ryc. 4c). Mniej liczne są rdzenie ze zmianą orientacji, również przeważnie wiórowe, w dwóch wypadkach nawiązujące nieco do form dwupiętowych. Rdzenie odłupkowe ograniczają się do dwóch okazów.

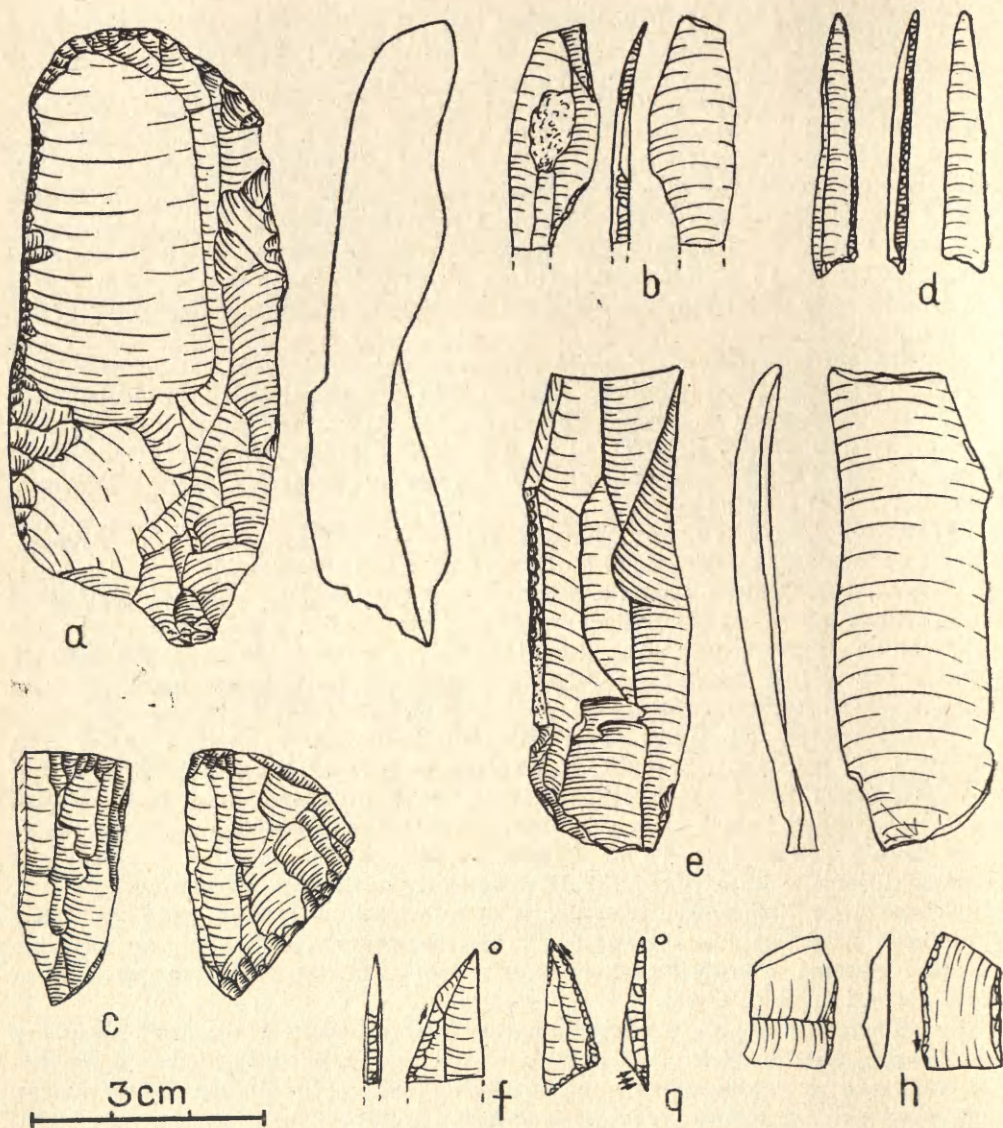
Więcej niż połowę narzędzi stanowią zbrojniki. Przeważają wśród nich trójkąty i ich fragmenty. Z reguły są to trójkąty rozwartokątne, najczęściej krępe, w wyjątkowych przypadkach smukłe (ryc. 4d), rzadko smukławe. Najliczniejsza jest seria krępych i smukławych trójkątów nierównoramiennych, rozwartokątnych, na grubych wiórkach (ryc. 4g). Z innych zbrojników można wymienić pojedyncze półtylczaki janisławickie (zbrojniki Wieliszew) o podstawach ułamanych (ryc. 4f), półtylczaki typu Komornica, tylczaki, a także wiórek z łuskaną podstawą. Listę zbrojników uzupełniają kilka trapezów i ich fragmentów. Są to trapezy wysokie i średnio wysokie, o krawędziach retuszowanych na stronę górną lub zwrótnie na stronę górną i dolną (ryc. 4h).

Inne narzędzia to przede wszystkim drapacze, zwłaszcza bardzo małe drapacze na wiórkach, najczęściej krępe i krótkie o odłamanych partiach piętowych wiórków, tworzące serię kilkunastu okazów. Obok drapaczy licznie reprezentowane są wióry i wiórki o retuszowanych krawędziach. Mniej liczną grupę stanowią skrobacze wielorakie, na ogół regularne, i raklety. Pojedynczo wystąpiły rylce i pazury. Liczne są rylcowce, zarówno podstawowe, jak i wierzchołkowe, rzadkie rylcowce Krukowskiego i rylcowce odłamywane.

Inwentarz mezolityczny posiada cechy charakterystyczne dla kilku kultur: janisławickiej, chojnicko-pieńkowskiej i komornickiej. Prócz tego posiada również cechy dla siebie tylko typowe. Obecnie trudno przesądzać, czy występowanie ele-

² Sl. Vencl, *Ostroměřska skupina. Nová pozdně paleolitická skupina v Čechách*, „Archeologické Rozhledy”, R. 18: 1966, s. 323, obr. 130: 15, 79; s. 319, obr. 127: 18.

³ R. Schild, *Nowy przemysł cyklu madleńskiego w Polsce*, „Archeologia Polski”, t. 10: 1966, s. 132, ryc. 11: 1; s. 136, ryc. 15: 1 abc.

Ryc. 4. Kozłów, pow. Jędrzejów, stan. 4:

a — drapacz; *b* — podwójny półtylczak; *e* — wiór z przetrąconym wierzchołkiem; *c* — rdzeń jednopiętowy; *d, g* — trójkąty; *f* — półtylczak typu Janisławice; *h* — trapez (*a, b, e* — wyroby schyłkowopaleolityczne; *c, d, f-h* — wyroby mezolityczne)

mentów różnokulturowych należy tłumaczyć mieszanym mechanicznym wyrobów czy też istnieniem wzajemnych wpływów kulturowych, dających w rezultacie przemysł będący krzyżówką typologiczną. Duża zawartość planigraficzna inwentarza mogłaby świadczyć o tej drugiej możliwości. Wzajemne zazębianie się typologiczne kultury chojnicko-pieńkowskiej, zwłaszcza jej grupy pieńkowskiej, z kulturą ko-

mornicką, głównie w jej młodszej fazie, jest znane i notowane niejednokrotnie⁴. Istnieją również związki kultury chojnicksko-pieńkowskiej z kulturą janisławicką⁵, czego przykładem może być stanowisko w Dąbrówce, pow. Włoszczowa, oddalone od stanowiska w Kozłowie zaledwie o kilkadziesiąt metrów.

*

W podsumowaniu wyników badań przeprowadzonych w rejonie Dąbrówki i Kozłowa trzeba zwrócić uwagę na stosunkowo gęste zasiedlenie tego terenu w starszej fazie okresu atlantyckiego. Wiąże się to zapewne z bardzo korzystnymi warunkami naturalnymi w tym okresie, zwłaszcza zaś ze stałą obecnością wody, która dziś występuje jedynie w okresie wiosenno-jesiennym. Korzystne warunki wpływały na zainteresowanie się tymi terenami przez przedstawicieli różnych kultur młodszej fazy mezolitu, w dużym stopniu zapewne przez ludność kultury chojnicksko-pieńkowskiej (jej grupy pieńkowskiej), która stykając się z ludnością innych kultur zapożyzczała od nich pewne elementy w zakresie krzemieniarstwa. Obecność na powierzchni wydm śladów osadnictwa schyłkowopaleolitycznego wyklucza przypuszczenie pewnych badaczy o holocenijskim wieku tych wydm.

*Katedra Archeologii Polski U.J.
w Krakowie*

BOLESŁAW GINTER

INVESTIGATIONS OF DUNE SETTLEMENT SITES FROM THE END OF THE
PALAEO-LITHIC AND THE MESOLITHIC AT DĄBRÓWKA, WŁOSZCZOWA
DISTRICT, AND KOZŁÓW, JĘDRZEJÓW DISTRICT

In 1970 the author carried out excavations in the western part of the province of Kielce, west of the Małogoszcz-Przedbórz hills, in the eastern part of a big complex of dunes situated between the villages of Dąbrówka and Kozłów.

Dąbrówka sites 1, 2, 4

Three excavation trenches laid down at the sites at a distance of over 100 m from each other produced several hundred to over thousand artifacts scattered at random, usually in the layer of recently accumulated sand. The mesolithic materials discovered on the sites can be assigned to the following cultures: Komornica (Narew cycle) and Janisławice (Vistula cycle). Each site yielded trapezes which indicate that the inventories discovered are relatively late. Single palaeolithic and neolithic artifacts have also come to light.

Dąbrówka site 3

The site lies on the slope of a big and partly deflated dune. Near its top there occurred a concentration composed of several hundred flint artifacts. A further

⁴ Por. np. inwentarze z Płazówki, pow. Kolbuszowa, lub Czernichowa, pow. Kraków. S. K. Kozłowski, *Materiały mezolityczne ze stanowiska II we wsi Płazówka, pow. Kolbuszowa (przysiółek Przewóz)*, „Światowit”, R. 29: 1968, s. 29 i n.; tenże, *Dwa gniazda mezolityczne ze stanowiska I w Czernichowie, pow. Kraków*, „Światowit”, R. 29: 1968, s. 73 i n.

⁵ S. K. Kozłowski, *Z problematyki polskiego mezolitu, cz. 7: Kultura pieńkowska*, „Światowit”, R. 29: 1969, s. 24—25.

hundreds objects were found scattered at random in the layer of recently accumulated sand. Eleven cores and over 80 tools have been distinguished, whereas the rest consisted of blades, flakes and waste. Typologically differentiated points dominate in number. About 100 artifacts fitted to each other. Over 85% of the finds were of chocolate coloured flint. The inventory obtained represents a typological cross between the Janisławice and the Chojnice-Pieńki culture and should be dated to the first half of the Atlantic period.

Kozłów site 4

The site which lies on a low and partly deflated dune produced over 2600 flint artifacts which occurred in a partly destroyed concentration, revealed in the illuvium of the soil. The late palaeolithic inventory included several tools and their fragments, a few blades and possibly flakes. Scrapers, retouched blades and truncated knives, occasionally double, occurred. The Late Magdalenian traditions offer the closest analogy. Several cores and over hundred tools dominated by points were distinguished in the mesolithic material. In the group of other tools, scrapers and retouched blades were the most numerous. The assemblage is mixed in character with elements of the Janisławice, Komornica and Chojnice-Pieńki cultures. Its chronology roughly coincides with the first half of the Atlantic period.